

Кобець М.В. Вибухові пристрої: вдосконалення тлумачення та класифікації у вибухотехнічній експертизі // Криміналістичний вісник. – К.: ДНДЕКЦ/КНУВС, 2007. – №1(7). – С. 139–144.

Кобець Микола Вікторович –

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри спеціальної техніки Київського
національного університету внутрішніх справ,
підполковник міліції

ВИБУХОВІ ПРИСТРОЇ: УДОСКОНАЛЕННЯ ТЛУМАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ У ВИБУХОТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

**Взрывные устройства: совершенствование понятия и
классификации в взрывотехнической экспертизе**

**Explosive devices: perfection of concept and classification in explosion
technical expertise**

Розглянуто поняття "вибухові пристрої" у сфері криміналістики. Наведена класифікація вибухових пристроїв на сучасному етапі.

Ключові слова: вибухові пристрої, боєприпаси, кримінальні вибухи.

Нині в юридичній галузі існують певні проблеми, що виникають у процесі розкриття та розслідування кримінальних вибухів. Деякі криміналістичні поняття значною мірою визначаються завданнями щодо розкриття та розслідування злочинів і безпосередньо пов'язані з прийнятими у кримінальному праві. Так, у назвах статей 262, 263 розділу 9 "Злочини проти громадської безпеки" Кримінального кодексу України [1] зазначені тільки терміни "вибухові речовини" та "боєприпаси", а термін "вибухові пристрої" відсутній. Проте деякі дефініції у наведених статтях Кримінального кодексу України не містять точного криміналістичного тлумачення вибухових пристроїв, вибухових речовин, боєприпасів, яке має значення для розкриття та розслідування даного виду злочинів [1]. Значення цих понять важливе не тільки у правовому полі, але й у криміналістичному, оскільки питання про віднесення предмету злочину до вибухових пристроїв вирішується слідчим, експертом і судом. У цьому плані термін "вибухові

пристрої", також не знайшов відтворення в Інструкції про Єдиний облік злочинів наказу ГП/МВС №22/835 від 21.12.1995 року "Про затвердження і введення в дію нових форм первинного обліку злочинів та Інструкції про порядок їх заповнення і подання" [2]. Наведена Інструкція розглядає тільки боєприпаси і вибухові речовини, що ускладнює відношення виявлених пристроїв до вибухових і у подальшому відбивається на якості розкриття та розслідування кримінальної справи за фактом вибуху.

У зв'язку з невизначеністю у правовій, спеціальній та криміналістичній літературі поняття "вибухові пристрої", вважаємо за необхідне розглянути їх.

У сучасній криміналістичній літературі статус і структура вибухового пристрою (ВП) характеризується розмаїтістю підходів і поглядів вчених-криміналістів. Спершу вчені-криміналісти розглядали ВП з позиції воєнних і технічних наук. З плином часу таких понять і класифікацій було недостатньо для розв'язання криміналістичних завдань, і вони не охоплювали весь спектр досліджуваних об'єктів. Це було пов'язано з поширенням кримінальних вибухів і збільшенням кількості різновидів знарядь вибуху, які застосовувались для досягнення злочинної мети не тільки як боєприпаси вибухової дії, але й як ВП саморобного виготовлення, що надалі і визначило їхній статус у криміналістиці. Вчені-криміналісти стали вживати для їх позначення свої поняття. Так, В.М. Плєскачевський обґрунтував необхідність визначати їх як зброю вибухової дії [3, с. 303]. З. Кірсанов і Л. Лєтоштяк назвали ВП вибуховими системами [4, с. 127]. В.А. Ручкин пропонує у своїй роботі використовувати термін "минновзрывное оружие" [5, с. 12]. Проте наведені терміни не дістали поширення у криміналістичній науці.

У воєнній літературі термін "вибухові пристрої" не вживають, використовується тільки поняття "боєприпаси", до яких відносять певний їх перелік, зазначений у Воєнному енциклопедичному словнику. У воєнній галузі вибухові пристрої розглядають у контексті інженерних боєприпасів [6, с. 129]. Термін "вибухові пристрої" виступає узагальнюючим у сфері створення засобів озброєння. Взагалі це поняття збірна і використовується тільки в юридичній (криміналістичній) літературі, оскільки вжиття даного

терміну пов'язане із злочинними діями. Ним охоплюють і боєприпаси вибухової дії, і потужні заряди, що застосовуються у промисловості, і сигнальні чи піротехнічні засоби та ін.

Щодо визначення поняття ВП у правовому полі, то деякі автори у коментарі до Кримінально-процесуального кодексу під вибуховими пристроями розуміють "з'єднання вибухових речовин із засобами ініціювання вибуху – зовнішнім джерелом імпульсу для здійснення вибуху (електродетонатор, капсуль-детонатор, вогнепровідний і детонуючий шнури та ін.) і засобами керування (годинниковим, радіокерованим, ударної дії), завдяки чому такі пристрої придатні для використання" [7, с. 744]. Наведене визначення не містить криміналістичного аспекту об'єкта. Автори розглядають тільки конструкцію і принцип дії вибухових пристроїв. Проте незрозуміло, до якого використання вибухові пристрої придатні. Тому це визначення можна віднести до технічної характеристики ВП взагалі, а не пристрою, який застосовується у злочинних цілях. Одна із головних ознак вибухових пристроїв, як зазначено у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 року № 3, є його призначення – "ураження живої цілі, знищення чи пошкодження оточуючого середовища" [8, с. 421].

Одне із перших криміналістичних тлумачень щодо вибухових пристроїв було наведено М.П. Ландишевим у 1975 році. Він відзначає, що вибуховий пристрій є система, призначена і підготовлена для проведення вибуху [9, с. 9]. Автор, на нашу думку, у своєму визначенні не чітко привів цільове призначення системи. Проте термін "вибухові системи" у криміналістиці у подальшому не закріпився.

У свою чергу Ю.М. Дільдин, В.В. Мартинов, О.Ю. Семенов, О.Д. Стецкевич зазначали, що вибуховий пристрій – це спеціально виготовлений пристрій, що володіє сукупністю ознак, які вказують на його призначення для здійснення вибуху [10, с. 9]. На наш погляд, не кожний пристрій, призначений і придатний до вибуху, володіє вражаючими властивостями і здатний до руйнівної дії навколишнього середовища, а також спричиняти шкоду здоров'ю.

Інші вчені-криміналісти у своїх визначеннях вказують на можливість віднесення до категорії вибухових пристроїв предметів, які у своєму складі як енергоносії містять вибухові речовини та їх замітники, проте природа останніх не зумовлюється. Наприклад, "вибухові пристрої – це предмети, що за своєю конструкцією призначені для ураження людей, тварин і пошкодження різних об'єктів через вибухову хвилю чи уламки, що отримали напрямок руху в результаті термічного розкладу вибухових речовин або їх заміників" [11, с. 362]. Використання поняття "термічного розкладу вибухових речовин" у цьому визначенні суперечить суті фізичного явища, яке виникає при спрацьовуванні вибухового пристрою. Оскільки це повільний процес хімічного перетворення речовини, який відбувається рівномірно по всьому об'єму вибухової речовини. Наслідком термічного розкладання при нормальній температурі є нездатність вибухової речовини до вибуху (детонації). Власне вибух вибухової речовини – це хімічна реакція зі швидкістю понад 10000 м/с.

Окремої уваги заслуговує визначення вибухові пристрої, яке розроблено О.О. Беяковим, тобто це матеріально-технічна система одноразового використання, яка складається із заряду хімічної вибухової речовини, конструктивно об'єднаного зі засобами збудження і призначена для здійснення у злочинних цілях вибуху, що володіє достатньою вражаючою дією [12, с. 68]. Проте термін "пристрій" визначає об'єкт матеріального світу, тому висловлювання "матеріально-технічна система" за відношенням до вибухових пристроїв має тавтологію.

Підсумовуючи поняття вибухові пристрої у різних літературних джерелах, ми дійшли до таких узагальнень. У більшості випадків як головна ознака вибухового пристрою – це пристрій, що спеціально виготовлений, а також його призначення – ураження живої цілі, знищення та пошкодження оточуючих об'єктів, середовища шляхом вибуху.

Для отримання криміналістичної інформації щодо ВП необхідно встановити групову належність, яка визначається наявністю науково обґрунтованої системи класифікацій за різними критеріями. Оскільки у криміналістичній вибухотехніці поширено використовуються науково-

технічні класифікації, які розроблені у воєнних і технічних науках, то при створенні криміналістичних класифікацій ВП використовується їхній понятійний апарат з урахуванням певних змін і уточнень.

У криміналістичній літературі деякі вчені-криміналісти, ґрунтуючись на воєнно-технічній літературі, класифікують ВП на боєприпаси вибухової дії і саморобні вибухові пристрої, які застосовуються для вчинення злочинів [13, с. 9 та ін.]. Інші вчені-криміналісти вибуховими вважають пристрої, що виготовлені тільки саморобним способом [14, с. 11 та ін.]. Такий розподіл пов'язаний з тим, що на той час (1960–1980 роках) у науці домінували погляди, згідно яким під вибуховими вважалися пристрої, виготовлені тільки саморобним способом. Деякі автори і до нині підтримують таку думку [15, с. 62]. За даними дослідження, у злочинних цілях застосовуються не тільки саморобні вибухові пристрої, а і штатні боєприпаси вибухової дії, і промислові вибухові пристрої, що використовуються у господарстві.

Загалом у спеціальній та юридичній літературі вибухові пристрої класифікують за способом виготовлення, призначенням, потужністю заряду, часом спрацювання, механізмом приведення у дію, способом впливу та ін. Розглянемо наведені класифікації більш детально.

За способом виготовлення деякі автори поділяють вибухові пристрої на промислові, кустарні і саморобні [16, с. 62]. Інші автори у своїх роботах до такої класифікації ще додають такий критерій, як "перероблені" [12, с.72–73]. Такий підхід до поділу вони мабуть зробили за аналогією до класифікації вогнепальної зброї. Як зазначає В.М. Плєскачевський, класифікація за способом виготовлення розглянута у більшості фундаментальних робіт по судовій балістиці і криміналістичному дослідженню холодної зброї і, здається, набула форми чотирьохчлена [3, с. 318].

Аналізуючи наведене, нами пропонується інший підхід до цієї класифікації, тобто вибухові пристрої за способом виготовлення поділяємо на промислові (до яких можна віднести боєприпаси вибухової дії, ВП народногосподарського призначення) та непромислові (ВП саморобного виготовлення та перероблені). Різниця між ВП саморобного виготовлення та

переробленими полягає у тому, що особа, яка може переробити вибуховий пристрій, володіє рівнем знань у галузі вибухової справи вище, чим яка може виготовити саморобним способом. Оскільки для того, щоб зробити саморобний ВП, тобто розробити його схему, достатньо використати матеріали з літературних видань чи мережі Internet. Виготовлення таких пристроїв не потребує володіння спеціальними знаннями у вибуховій справі. Проте, щоб переробити вибуховий пристрій (тобто із промислових), необхідно володіти певними знаннями у цій галузі.

ВП промислового виготовлення – це пристрої, виготовлені промисловим способом згідно з нормативно-технічною документацією [10, с. 10]. Саморобні ВП, на нашу думку, – це пристрої, виготовлені у побутових умовах з використанням звичайних інструментів із підручних матеріалів. Під переробленими вибуховими пристроями, ми вважаємо, пристрої промислового виготовлення, які піддалися реконструкції саморобним шляхом, наприклад, перероблення боєприпасів (часів Великої вітчизняної війни), зміна конструкції засобів вибуху тощо. У результаті переробки змінюються окремі елементи промислового вибухового пристрою, і у результаті він отримує нові властивості, якісні характеристики і призначення.

Класифікація вибухових пристроїв *за призначенням* має різні підходи. Так, деякі автори вибухові пристрої поділяють на три групи: воєнного призначення, народногосподарського та виробу спеціальної техніки. До останніх автори відносять засоби, які застосовуються правоохоронними органами [10, с. 10–11].

У своїй монографічній роботі І.Д. Моторний поділяє вибухові пристрої на чотири групи: для бойових дій (боєприпаси вибухової дії), господарських вибухових робіт, диверсійно-терористичних цілей, імітаційно-піротехнічних цілей [16, с. 177]. Водночас боєприпаси вибухової дії автор поділяє на штатні і саморобні. До останніх автор відносить пристрої, призначені для ведення диверсійних заходів. Вони виготовляються в єдиному екземплярі або малими партіями. Такий підхід до поділу боєприпасів на штатні і саморобні пов'язаний з тим, що у воєнній галузі не використовується термін "саморобні

вибухові пристрої". Проте під час спілкування з фахівцями Центру розмінування Воєнного інженерного інституту, де готують саперів, поділяють думку, що термін "саморобні боєприпаси" застарілий і не розкриває його сутності. Необхідно також зазначити, що для диверсійно-терористичних та злочинних цілей можуть використовувати і боєприпаси вибухової дії, й імітаційно-піротехнічні засоби.

Аналізуючи наведене, ми вважаємо, що ВП за призначенням слід поділяти на: воєнного, промисловогогосподарського та спеціального.

Вибухові пристрої воєнного призначення – це штатні боєприпаси вибухової дії, призначені для знищення живої сили противника, пошкодження техніки, руйнування споруд і укріплень в умовах ведення бойових дій. Вони також можуть бути предметом озброєння злочинних угруповань. ВП воєнного призначення, у свою чергу, поділяють на:

1) штатні боєприпаси – для ураження людей і об'єктів. До них можна віднести ручні гранати, артилерійські снаряди, міни тощо. Зазвичай у злочинних цілях переробляють штатні боєприпаси часів Великої Вітчизняної війни;

2) імітаційно-піротехнічні засоби – для імітаційно-піротехнічних і навчальних цілей. За даними вибухотехнічних підрозділів МВС України, вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби зазвичай містять вибухові речовини і піротехнічні суміші. Деякі з них містять потужні бризантні вибухові речовини, наприклад, "ИМ-100М", "СХТ-40" та ін. Експертна практика свідчить, що вибухові спорядження імітаційно-піротехнічних засобів зазвичай використовують для виготовлення саморобних ВП, що мають вражаючу (осколочну та фугасну) дію.

Вибухові пристрої промисловогогосподарського призначення – це пристрої, які призначені для ведення вибухових робіт у промисловості (гірничодобувній, нафтовій тощо) та господарстві, зокрема: вибухове штампування, зміцнення матеріалів вибухом, буропідбивні роботи у шахтах і кар'єрах, зварка вибухом, синтез нових матеріалів тощо.

Спеціальні – це пристрої, які призначені для ураження людей і

руйнування об'єктів спецпідрозділами (МО України, МВС України, СБУ) для виконання спецзавдань, зокрема, антитерористичних. Це, як правило, одиничні вироби оригінальної конструкції, що містять потужні бризантні вибухові речовини і спеціальні засоби вибуху. Їх, у свою чергу, поділяють на:

1) спеціального призначення – для ураження людей і руйнування об'єктів; застосовуються спецпідрозділами ГУР МО України;

2) антитерористичного призначення – для проникнення у приміщення, транспортні засоби тощо; застосовуються спецпідрозділами антитерористичного центру СБУ, зокрема, спецпідрозділом "Альфа";

3) антикримінального призначення – засоби відволікаючої дії (виріб "Заря"), засоби для проникнення у приміщення (вироби "Ключ", "Імпульс"), які застосовуються спецпідрозділами МВС України.

У класифікації *за потужністю* із відомих нами робіт не зустрічалось обґрунтування такого поділу вибухових пристроїв. Ми вважаємо, що поділ ВП за таким критерієм, як потужність, має визначатися вагою заряду вибухової речовини (у тротиловому еквіваленті), тобто на: малої потужності – від 50 до 100 г (засоби вибуху – запали, електродетонатори та ін.); середньої потужності – від 100 до 250 г (протипіхотні міни, шашки вибухових речовин та ін.); великої потужності – понад 250 г (протитанкові міни, фугаси тощо).

За часом спрацюванням виділяють вибухові пристрої миттєвої, короткоуповільненої та уповільненої дії.

За механізмом приведення в дію вибухові пристрої розрізняють механічного, електричного, вогневого, хімічного та комбінованого типу.

За конструктивним особливостям вибухові пристрої класифікують на: без оболонки (складаються із заряду вибухової речовини та засобу вибуху); з оболонкою (для збільшення критичної маси вибухової речовини, що вступає у детонацію, тобто для збільшення потужності вибуху і його вражаючих дій).

За способом впливу на навколишні об'єкти деякі автори вибухові пристрої поділяють на фугасні та осколкові [17, с. 6], інші – на фугасні, осколкові, фугасно-осколкові, кумулятивні [12, с. 77]. Наведене більш

підходять до класифікації боєприпасів воєнного призначення. На нашу думку, усі вибухові пристрої, залежно від дії на навколишні об'єкти, слід поділяти на бризантні, фугасні, надлишково ударно-хвильові, осколкові, термічні та сейсмічні.

Отже, проаналізувавши наведене вважаємо, що під **вибуховими пристроями** слід розуміти *промислові чи виготовленні непромисловим способом виробу одноразового застосування, спеціально підготовленні і при певних умовах здатні до вибуху.*

Таким чином, вибух і його вияви завжди індивідуальні і відмінні один від одного. Це пов'язано не тільки з великим різноманіттям ВП (як промислового, так і саморобного виготовлення), які застосовуються із злочинною метою, а й з побічними факторами: неповторністю обставин події, умовами підготовки і вчинення кримінального вибуху тощо.

Список використаних джерел

1. *Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року №2341–III // ВВРУ. – 2001. – № 25–26. – Ст.131.*
2. *Про затвердження і введення в дію нових форм первинного обліку злочинів та Інструкції про порядок їх заповнення і подання: Наказ ГП/МВС від 21.12.1995 року №22/835. – К., 1995.*
3. *Плескачевський В.М. Оружие в криминалистике. Понятие и классификация: Монография. – М., 1999.*
4. *Кирсанов З., Летоштяк Л. Новая отрасль криминалистической техники // Борьба с преступностью на современном этапе. – Барнаул, 1982.*
5. *Ручкин В.А. Оружие и следы его применения. Криминалистическое учение. – М., 2003.*
6. *Советская военная энциклопедия. В 8-х томах. – М., 1976. – Т.2.*
7. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельникова, М.І. Хавронюка. – К., 2004.*
8. *Постанова Пленуму Верховного Суду України 1972–2002: Офіц. вид. / За заг. ред. В.Т. Маляренко. – К., 2003.*

9. *Расследование убийств, совершенных с применением взрывчатых веществ* / Р.З. Боршигов, В.П. Власов, А.М. Ларин, Н.П. Ландышев и др. – М., 1975.

10. *Место взрыва как объект криминалистического исследования: Учеб. пособие* / Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю., Стецкевич А.Д. – М., 1995.

11. *Скригонюк М.І. Криміналістика: Підручник.* – К., 2005.

12. *Беляков А.А. Взрывчатые вещества и взрывные устройства (криминалистическая взрывотехника).* – М., 2003.

13. *Тихонов Е.Н. Криминалистическая взрывотехника и взрывотехническая экспертиза: Метод. рекомендации. В 2 ч.* – Барнаул, 1989. – Ч.1.

14. *Цветкова В.Н., Ястребов А.Г. Методические рекомендации по осмотру места взрыва, организации и проведению взрывотехнической экспертизы (экспертизы остатков взрывных устройств и следов взрыва).* – М., 1983.

15. *Аполлонов А.Ю., Исаков В.Д., Гальцев Ю.В. и др. Взрывные устройства и их классификация в криминалистической взрывотехнике // Актуальные вопросы теории и практики судебной медицины.* – СПб., 1996.

16. *Моторный И.Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе терроризмом: Монография.* – М., 1999.

17. *Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств: Учеб. пособие* / Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю., Шмырев А.А. – М., 1991.